

# ZO STUDNICE RODNEJ REČI

---

*Jaki si mudri, taki si glupi*

(Zo zemplínskej lexiky)

MARTIN CHOCHOL

*Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.*

Tento článok nadväzuje na náš skorší príspevok (KS 2022, č. 5, s. 299 – 305), v ktorom sme sa venovali zemplínskej lexike z oblasti fyzických vlastností človeka. Teraz chceme čitateľom predstaviť slová a slovné spojenia týkajúce sa najmä vybraných ľudských psychických vlastností a predispozícií, no nevyhneme sa ani tematike správania s nimi spojeného. Vzhľadom na povahu sémantického okruhu určite nikoho neprekvapí, že článok obsahuje trochu väčšiu mieru expresív, ale aj frazém a iných ustálených slovných spojení.

Veľmi dobrý človek *je jak<sup>1</sup> aňd'el, jak falat chl'eba*. Zlý je *plaňik*, zriedkavo *plaňina<sup>2</sup>*, expresívnejšie napr. (*jak*) *ancijaš, ancikrist, čort, d'abol, fras, očvir/odžvir, čortova/d'ablova obnoha* a veľmi tvrdo aj *pša kreu*, špeciálne o žene: *d'abl'ica, sajha, rochl'a<sup>3</sup>* alebo (už takmer zabudnuté) *sakordija*. Pre ostatných sú takí ľudia nepríjemní, neznesiteľní, čiže *ňevistati, merženi*, čiastočne aj *zujidni/zujedni<sup>4</sup>*. Zaujímavosťou je mierne ironické hodnotenie povahy (najmä detí): *kec špi, (ta) aňi jež<sup>5</sup> ňepita* (– *a jak staňe, ňeprestaňe*).

---

Článok bol vypracovaný s podporou grantov VEGA 2/0114/22 Slovník slovenských nárečí IV a VEGA 2/0123/22 Slovanský jazykový atlas (slovenská účasť na medzinárodnom projekte). Je založený na nárečovom materiáli získanom excerpciou archívu dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, v. v. i., a doplnenom autorovým vlastným výskumom.

<sup>1</sup> V článku sme sa rozhodli v niektorých slovách na uľahčenie vnímania čitateľovi ponechať nespodobenú podobu koncovej spoluhlásky, čo naznačujeme tučným typom písma.

<sup>2</sup> Mužský aj ženský gramatický rod.

<sup>3</sup> Toto slovo má však aj (a možno častejšie) význam „stará, škaredá alebo neupravená žena“.

<sup>4</sup> To sa však viaže na človeka, ktorý nejakým konaním hovoriaceho vyslovene (úmyselne či neúmyselne) hnevá.

<sup>5</sup> = jest'.

Kto býva často smutný, *tomu (f)še kuciki dolu* (myslia sa tým kútiky úst, t. j. „nikdy sa neusmeje“). Kto sa stále *chmuri*, ten *je/chodzi jak chmara diždžova*. Ak sa však niekto naopak v kuse usmieva, povedia o ňom: *viškiria še jak orech*. Hlasný smiech neprekvapivo opisuje prirovnanie *rehoce/rehota še jak kuň*. Príznakové typy smiechu si vyslúžia prirovnania typu *šmeje še, jak kebi bandurki dolou garadičami visipal* („hrkotavý“ smiech) alebo *šmeje še jak zadechl'ivi pes* (sipľavý smiech).

O múdrom<sup>6</sup> sa u nás – podobne ako na veľkej časti Slovenska – povie, že *ma dobru hlavu*. Istá miera obdivu rezonuje vo výrokoch typu *je mudri jak fiškal/fiškaruš, jak Šalamun, jak Bibl'ija; ňenadarmo noši hlavu na karku či ma vecej rozumu u pece/u rici, jak dachto u hlave*. Keď je niekto schopný veľmi rýchlo pochopiť súvislosti alebo niečo si vyvodíť, teda *zna še zdohadac* („vie sa dovŕtiť“), je *zdohadl'ivi*<sup>7</sup>, možno trochu novšie (*dobre mu kapča* („zapína“)). Náhle pochopenie, ktoré v spisovnom jazyku pokrýva zvrat *svitlo mu*, u nás vyjadruje spojenie *durklo mu do rozuma*. A ak niekto po dočasnej strate úsudku (spôsobenej napr. hnevom) začal opäť uvažovať racionálne, povedali, že *mu prešlo/preskočilo z rici do hlavi*.

Kto však príliš často mudruje, je *premudreni* či ironicky *mudrec*<sup>8</sup> („*ti mudercu šveta biloho!*“) alebo *muderijaš*, okrajovo *študiroš*. A kto sa príliš necháva unášať pocitom vlastnej (domnelej) intelligenčnej nadradenosti, teda si myslí, že *šicku mudrojs (šveta) pojidl/požar*<sup>9</sup>, povedia o ňom, že *je mudri jak nalpa* („opica“), *jak Šalamunovo houno, jak Šalamunova ric, jak stara ric*, novšie aj *mudri jak radijou* („rádio“).

Asi sem sa najlepšie hodí krátka vsuvka týkajúca sa všeobecnejšie tých, čo bývajú *barz naveľo*, teda neodôvodnene namyslených, povýšeneckých, *herbnich*, „*co ja, to ja*“ ľudí, niekedy označovaných aj ako *horenos, hiroľ, pan z holu ricu*, žena je *paradňica s pomascenu hlavu, paradňica o tri poli*. O nich sa zvykne napríklad konštatovať: *visoko še trime, chodzi jak pavur* („páv“),

<sup>6</sup> Lexiku, ktorá sa v podstate zhoduje so spisovnou (napr. na tomto mieste by išlo o nociónálne adjektívum *mudri*) sa v článku snažíme nezaznamenávať. Rozhodli sme sa osobitne neupozorňovať ani na všeobecnejšie rozšírený princíp, pri ktorom sa viac či menej expresivizačne používajú negatíva antonymických adjektív (napr. na tomto mieste by išlo o tvar *ňeglupi* s trochu prekáravým príznakom).

<sup>7</sup> Naopak, nedôvtipný je *ňedudjavi/ňedudjali*.

<sup>8</sup> Ženská podoba *muderkiňa*.

<sup>9</sup> = pojedol/požral.

neše *še jak pejč korun do banki, vicahuje še jak smargel* („sopel“) *na rukau/na rukave*, žena *chodži jak popad’a* („popova manželka“) či *jak popad’anka* („popova dcéra“), v krajnom prípade aj *taka je paradna, že aňi nesra*.

Na opačnom póle rozumových predispozícií sa niekedy trochu rozlišuje, či je niekto *glupi – jak ceľe, jak talpa* („podrážka“)<sup>10</sup>, *jak pňak* („peň“), *glupa jak pul’ka* („morka“), *(taki jak) z mechom udereni* –, alebo len nerozvážny, pochabý či „zbrklý“, teda *durni, ocapeni, splašeni – jak dzivi kuň* – či *otresli*, inak povedané *oplach, poplach, hahou, šajou, fuľou, hukan, dujvitor*<sup>11</sup>, *(taki) jak z dzivih vajec, jak kebi šaľeni hubi* alebo *dzivi kozare pojidl*. Ani v jednom prípade sa však od takého človeka nedá očakávať rozumná reč, lebo *ňigda sova ňezašpiva, ľem (f)še zahuhoce*, a najmä na severe je známy výrok *zo šaľenej dziri (u)še šaľeni vitor duje*.<sup>12</sup>

Pritom slovo *šaľeni*<sup>13</sup> už priamo naznačuje mentálnu poruchu dotknutej osoby, hoci niekto len *bavi šaľenoho* („hrá blázna“, t. j. správa sa ako blázon), prípadne *ma šaľenu bešedu* („hlúpe, bláznivé reči“). Naopak, o miernejšom náhlade svedčí komentár *ma ľe(ch)ki rozum* alebo *ňema goudi*. Neschopnosť mentálne rásť vyvoláva povzdychnutie typu *z ľivikom rozum (do hlavi) ňenaľeješ* alebo *kec ci Panboh ňedal, ja ci ňekupim*. Človeku, ktorý sa zvyčajne správa rozumne, no zrazu urobí niečo veľmi hlúpe, je zas venovaný trochu paradoxný výrok *jaki si mudri, taki si glupi*.

Na označenie nemúdreho človeka sa používa viacero rôznych expresív, od jemnejších na úrovni spisovného *tút’mák*, napr. *ľal’o, tutko*<sup>14</sup>, *nemtud*, zriedkavo *nemtuda*<sup>15</sup>, *netukut’ko* či *vodila/vodilka*<sup>16</sup>, (príp. opis, že *mu treba vodilu/vodilku*, t. j. neustály dozor, niekoho, kto ho bude vodiť), o ženách *pul’ka, tepša* alebo *dudva*<sup>17</sup>, až po tvrdšie, napr. *gluptak, bortak, durak, pňak*,

<sup>10</sup> Tradiuje sa aj rýmovaný nelichotivý opis ženy: *glupa jak talpa, britka jak nalpa* (hlúpa ako podrážka, škaredá ako opica).

<sup>11</sup> Zrejme z výroku *vun taki jak duj vitor po poľu*, odkazujúceho na nejakú starú anekdotu, ktorú sa nám už nepodarilo odhaliť.

<sup>12</sup> Voľným rozvitím profánne vulgárnej nadávky mužovi je výrok „*s čím ce robil, tím ce spravil/tím ši ostal*“.

<sup>13</sup> *Šaľenomu (u)še hudaci hraju* – blázon má vždy dobrú náladu, nerobí si starosti.

<sup>14</sup> *Pošľi tutka, priňeše ci dutka* – káravý povzdych.

<sup>15</sup> Mužský aj ženský gramatický rod.

<sup>16</sup> Mužský aj ženský gramatický rod.

<sup>17</sup> Základný význam slova *tepša* je „plech na pečenie“, základný význam slova *dudva* zas „dutina v bŕtl’avom strome“; sémantický posun k nerozumnej žene je najmä v prvom prípade trochu záhadou.

*tluk*, *blajvas*, *balevas*, *furou* či *bigar*, z odkazov na ríšu zvierat spomeňme ešte aspoň *ñezavarti ceľe*<sup>18</sup>. Na niečiu nedostatočnú mentálnu kapacitu upozorňuje aj ustálený výrok *jomu i tri para*<sup>19</sup> („aj tri sú podľa neho pár“).

Iný sa, naopak, vždy vie vynájsť (niekedy nehládac na záujem ostatných, inokedy priam na ich úkor), čo v našom nárečí vystihuje prívlastok *vibiti* – *jak* (*husarski*) *kuň*, *jak* (*paňski*) *pokrovec*, novšie aj *jak baterka*, *jak poistka*. Takého obviňujú, že je *beťar*, *bitang*, *bitanga* alebo *bitaňina*<sup>20</sup>, *farahun*, *pocmelusk*, *pocmeľuch*, *šibeňak*, *dobra/fajna/riadna grata*. Vyslovene odsudzujúco sa však hľadá na toho, kto je *hamišni* („neúprimný“)<sup>21</sup>, *obl'esni* („zaliečavý“), prípadne vyslovene *falečni* („falošný“) – *jak liška*, *jak hat* –, pretože hoci *ma reč slatku jak med*, aj tak *ňigda s praudu ňedichňe* a *i čorta/d'abla prevedze* („okabáti, podvedie“). Dvojtvárnosť sa odráža vo výroku *Boha za nohi a d'abla za rohi trime* („drží“).

Na bezohľadnosť sa, samozrejme, tiež vždy nazeralo s odsúdením: ľudia musia byť na pozore pred niekým, kto *ňepatri/ňeduma na ňikoho/na ňič*<sup>22</sup> (a v materiálnych otázkach *ľem gu sebe harňe/caha*<sup>23</sup>), lebo ten býva často zároveň drzý, opovážlivý, *prezočľivi*, *prez oč/prezoč*<sup>24</sup>, jednoducho *ňema oči* (*aňi dol'ňiki*) („jamky“, v tomto prípade očné). Ak dotýčný navyše často *piskuje*, *fel'el'uje* („odvráva“), je to s ním ťažké, *piskatoho/piskal'a*<sup>25</sup> *ňichto ňel'ubi*.

Ak niekto vždy trvá na svojom názore či postoji, *trime sebe svojo*, *stoi sebe na/za svojim*, to sa môže vnímať aj ako zanovitosť, taký človek je *ňepodatni*, *zapotvorni* (významovo sa s tým čiastočne prekrýva aj *zacati*). Veľmi často sa však používa slovné spojenie *tvarda hlava*, prípadne *ma tvardu hlavu*, *ma dubovu hlavu*, *ma hlavu jak baran*, *jak kameň*. Kto často odporuje alebo robí si veci po svojom, je *sprični* – *jak fras*<sup>26</sup>, *jak Davidova moc*, ex-

<sup>18</sup> = nezavreté teľa, zrejme z výroku *patri* („pozerá“) *jak ňezavarti ceľe*.

<sup>19</sup> V inom kontexte to však môže predstavovať kritiku niečej ľahostajnosti.

<sup>20</sup> Mužský aj ženský gramatický rod.

<sup>21</sup> *Lepši šmišni jak hamišni* je prekáravý výrok, hodnotiaci napr. nie práve ideálneho nápadníka.

<sup>22</sup> Zachytili sme aj zaujímavú formuláciu *ňi na koho/ňi nač*.

<sup>23</sup> Na zdôvodnenie takého správania slúži výrok (*i*) *každoho svatoho ruka ľem gu sebe cahňe*.

<sup>24</sup> Výstupuje vo funkcii prívlastku, resp. ako nesklonné adjektívum, keďže rozkolísané umiestňovanie prízvuku opodstatňuje alternatívny zápis buď ako spojenia s predložkou, alebo ako zrastu.

<sup>25</sup> *Piskal'*, ženská podoba *piskaňa*.

<sup>26</sup> *Jak fras* je všeobecné, takmer desémantizované intenzifikačné prirovnanie, hoci často má príznak negatívneho hodnotenia. Dalo by sa preto pripojiť k väčšine nárečových adjektív predstavovaných v tomto článku.

presívne ho nazývame aj *spričník*, *sprikota*<sup>27</sup>. Ak pritom úmyselne porušuje zaužívané spôsoby či postupy, je to zrejme nejaký *spakajlo*, ktorý *šicko robi naspak*, alebo *horevoda*<sup>28</sup>.

Príčinou takého správania môže byť prílišná impulzivnosť, sklon konať bez dostatočného uváženia. Takého človeka niekde nazývajú *pucoš*<sup>29</sup> a hovoria o ňom, že je *dzivi*, prípadne *jak dzivi pul'ak/dziva pul'ka*, že je *jak z dzi-vih vajec*, *jak z lanca spuścieni*<sup>30</sup>, (*jak*) *vel'ka voda*, (*jak*) *burka s kamencom* („búrka s krúpami“) alebo *burka kamencova*<sup>31</sup> – lebo *añi ñepožuje, takoj ligñe*. Keďže nestíha veci domyslieť do dôsledkov, všetko si predstavuje veľmi jednoducho, *jak hola-hou prig vodi preplašic*.

Naopak, rozvážny človek je *rozvažl'ivi*. Nemal by však byť až príliš *zadumani* („zádumčivý“), (*taki jak*) *zabuti* („zabudnutý“, t. j. stratený vo vlastných myšlienkach).

Doslova protipólom už spomenutého „akčného“ prístupu je pohodlnosť, spomalenosť až pasivita, ku ktorým sa často pripája istá ľahostajnosť. To vyjadrujú prívlastky ako *povoľni* alebo *chomotni*. Taký človek sa s ničím neponáhľa, do všetkého *še zbira jak lačni srac* a dokončí to len *kedi-ñekedi/kedi-ñetedi*<sup>32</sup> a často si niekde sedí či leží *jak grof*, *jak pan*, *jak matrona* v presvedčení, že sa mu viac oplatí byť *chodž o hlatku, l'em kez u chlatku* („hoci o hlade, ale v chládku“, t. j. v pohodlí). Jeho laxnosť sa zvykne opisovať aj výrokmi (*je taki že*) „*poc, chl'ebe, žim ce, gamba hotova!*“ alebo (*je taki že*) „*dze me zlož, tam me zlož, l'em me šumñe/cicho polož!*“.

O pomalých ľuďoch sa hovorí: *caha še jak smola*, *jak šl'imak*, *jak smar-gel'*, prípadne *idze/chodzi jak z hnojom*, *jak z droždžom*, takého dobre (*l'em*) *po šmerc poslac*. Zrejme skôr žien sa týka hodnotenie (*je jak*) *rozvezla, do hnojouki ul'ezla*<sup>33</sup>. Možnou príčinou pomalosti je, že dotýčný je *leñivi* – *jak*

<sup>27</sup> Mužský aj ženský gramatický rod.

<sup>28</sup> Mužský aj ženský gramatický rod. Označenie vychádza zo všeobecnejšie rozšírenej ľudovej anekdoty o istom človeku, ktorý všetko robil naopak, preto keď spadol do rieky, ľudia ho hľadali proti jej prúdu, „hore vodou“.

<sup>29</sup> Ženská podoba *puca*.

<sup>30</sup> To sa však používa aj vo význame „nezmestí sa do kože“.

<sup>31</sup> „Povinne“ reverzný slovosled.

<sup>32</sup> Neurčité príslovkové zámeno s významom „veľmi pomaly“, prípadne „po dlhom čase“, často vyslovované s charakteristickým natiahnutím prízvukných slabík (*keedi-ñekeedi*).

<sup>33</sup> Pravdepodobne opäť odkaz na starú, dnes už neznámu anekdotu.

(stari) pes, expresívne podli, zdechnuti/zdechli, čiže leňuch, ležuch, vaľuch, pecuch, lingar, podľak/podľar, žena alebo dievka ľemra, okrajovo ľušta, purda. V každom prípade od roboti še nepřetarhňe, a kým dočista nemusí, aňi s pal'com ñe(po)hňe, aňi slam(k)u križom nepřeloži. „Nevoňavými“ alternatívami sú hodnotenia typu je jak (ouči) hnuj, zažiwa hňije, hňije naverh žemi („nad zemou“, t. j. ešte nie v hrobe).

Kritizovaný však môže byť len neúmyselne nešikovný, nemotorný, ľevi (do roboti), ñezgrabni, kilavi, šikouni jak bujak do koča, čiže je to druk, babroš, lamaga, nemejhla, dril'ak, zaval'idoroha<sup>34</sup>, o žene bedža, dirda, taradajka. V súvislosti s nešikovnosťou sa často používa aj veľmi tvrdé vyjadrenie je jak ñedorobeni/ñedopraveni, všeobecnejšie pripisujúce niekomu fyzické (zriedkavejšie mentálne) postihnutie, prípadne komentár ušil ho, a/a'le ñeorubil. Viacero obrazných opisov sa zaoberá rukami: ma obidva ruki ľevi<sup>35</sup>, ma ruki naspak/ruki mu naspag naroš'li alebo ruki mu stoja jak hordovi umivac (t. j. dľaňami od seba); ak niekomu šicko z ruk ľeci, potom ma dzirave ruki alebo ma ritke pal'ce („riedke prsty“). Pri krajnej miere nešikovnosti sa používajú označenia ako ñevalušni („nesúci“, t. j. nie súci), nañidžvalušni, ñetrebni<sup>36</sup>, prípadne opisy (taki co) aňi z voza, aňi na vus alebo (taki co) aňi (ho) prišic, aňi (ho) priplatac.

Naproti tomu rýchly, vrtký človek je žvitki, friški/frišni – jak prepilka/kuropka („prepelica“), jak čvirda, jak laš(č)ička, čiastočne aj jak bl'icha<sup>37</sup>. So vždy pripraveným alebo rýchlo reagujúcim človekom sa spájajú slová pohotov (zrejme nesklonné adjektívum) a napohotov (príslovka). O spolatnim („zručnom“) tvrdia, že je oberučni, lebo ma obidva ruki pravi. Takému robota idze/uceka od ruki alebo hori pod rukama, idze mu to jak po maš'le. Mimoriadne nadaných „domácich majstrov“, čo maľi zlate ruki, volali napr. ezermešter či šarkaňbejla. Najmä o pracovitej žene (dievke, dievčati) zas konštatujú, že je robotna jak pčolka („včielka“) alebo jednoducho že je robotňica.

<sup>34</sup> O niekom, kto často vráža do ľudí či do vecí; mužský gramatický rod, no používa sa len v tvare N sg.

<sup>35</sup> Nešikovnosť sa občas nezaslúžene spája s ľavou rukou a ľaváctvom vôbec, preto aj slovo balegaš/balegač („ľavák“) môže označovať aj nezručného človeka, ktorý robi jak na baleb, robi jak z balebou („ľavačkou“), s totu ruku, co d'abol houno žehnal.

<sup>36</sup> Lebo každý naňho reaguje: ñetrebna mi ho tu.

<sup>37</sup> Posledné prirovnanie sa však spája aj s neposednosťou, hyperaktivitou, keď niekto často beha jak z nasol'enu ricu/z nasol'enim zatkom.

Vráťme sa však k impulzivnosti. Tá sa môže prejaviť aj ako prechkosť, sklon prudko *še pometac/zmetac* („uraziť sa“) alebo *še pohňevac*. S tým sú spojené adjektíva ako *hňevaci* či *hňeuľivi*, *plaňiti* („*Ti plaňito jedna plana!*“), *jidoviti* („*Ti jidošu jidoviti!*“), *besni* a prirovnanie *jak nabita puška*, lebo danej osobe *treba s ceň(uč)ku slam(oč)ku popod nos cahac*. Ak sa k tomu pridružuje aj verbálna či fyzická agresivita, takému človeku patrí prívlastok *naremni/naromni – jak šarkaň*, lebo sa správa *jak skakaci kohut*, *jak kusaci pes*, *jak kusaca kobula*, *jak metaci kuň*<sup>38</sup>, *zhaňa še jak (terkaci) bujak* („zaujíma útočný postoj, pripravuje sa na útok ako trkavý = útočný býk“).

Prehnane citlivé osoby často nečakane reagujú na podnety z okolia buď urazením sa, alebo – tí, čo sú skôr *žalošľivi* („žalostiví“), *plakšivi* („plačliví“)<sup>39</sup> – smútkom, až depresiou. Oboje sa však namiesto porozumenia stretáva skôr s rôznymi farbistými výrokmi, napr. (*je taki jak*) „*nerušaj me, bo šmerdzim*“, (*je taki jak*) „*mamo, kura na mňa patri a kohut mi do rici/zatku džube*“. Sem patrí aj dobre mienená rada radšej s dotýčným nič nemať: *ňešupaj do houna, bo budze šmerdzec*.<sup>40</sup>

Nervózni, čiže *ňespokojni*, expresívne *mergešisti* ľudia sa vyznačujú tým, že *ňemaju pomesceňa*, a preto *furd u nich (coška) tremci*, prípadne *furd z nima (coška) narabia, šije* („vždy s nimi niečo narába“, ako keby boli len bezmocnou obeťou neznámej sily). Nepokoj ich často núti (nezmyselne) niečo robiť alebo sa aspoň hýbať, z čoho vychádza frazéma *beha jak virezani* alebo *jak Žid po praz(d)nim skl'epe*. Na opačnom póle je človek *spokojni*, lebo dané slovo má u nás aj taký význam.

Nepokoj môže byť aj dôsledkom silnej introvertnosti. Ak sa niekto nerád zapája do spoločenských či hoci len spoločných aktivít, povedia, že je

---

<sup>38</sup> Posledné uvedené prirovnanie sa týka len urážlivého človeka – *metac še* znamená expr. „urážať sa“.

<sup>39</sup> Na označenie plačlivého chlapca sa používa výraz *rimbalou*, dievča je *rimbalouka*. Kto sa často s plačom sebaľútosne sťažuje, je *mažiric* (mužský aj ženský gramatický rod). Z hypochondrických typov sa vysmievajú výroky „*tu me boľi, tu me soľi/koľi, tu mi hirka, tu mi džirka*“ a „*kaľika od vika, žobrag od narodzeňa*“.

<sup>40</sup> Hoci to nie je vlastnosť, ale momentálny stav, nedá mi nespomenúť, že adjektívum *zli* u nás neznamená zlý, ale nahneváný, a spája sa s ním veľmi frekventované intenzifikačné prirovnanie *zli jak poper* (čierne korenie). Vo význame „veľmi nahneváný“ sme zachytili aj dnes už v podstate zabudnuté slovo *dešperantni*.

nežľudni, prípadne opisom (*taki*) *sam svůj* či *ňikoho mu ňetreba*. Kedy len môže, radšej sa utiahne niekam do samoty – takým sa hovorí *zachpajdzira*<sup>41</sup> alebo *zachpajric*. Citovo nevýrazného či chladného človeka volajú aj *žimni gris* („studená krupičná kaša“), prípadne že je *jak žimni gris*<sup>42</sup>. Naopak, družného jedinca vystihuje hodnotenie *taki medzi ľudzi/gu ľudzom*.

Keď sa však niekto až príliš natláča medzi ľuďi, teda aj ta, kde ho nie celkom chcú, povedia, že je *dopiti/dopili*, že je *uchpajric*, lebo všetkým okrem neho je zrejmé, že *chpa še tam jak žid/katoli'k/l'uteran/ka'vin do ňeba*. Niekto iných obťažuje už len svojou prítomnosťou, *oči jim vijida*. Iný sa rád mieša do cudzích vecí, *do šickoho chpa nos* („pchá nos“) alebo – ak sa k tomu aj vehementne vyjadruje – *do šickoho chpa piski, do šickoho pizg uderi*, je to jednoducho *mišajvariška/uchpajvariška*<sup>43</sup>. Kto rád do iných zapára (najmä rečami), čiže *potkusuje*, volajú ho *potkusou*. A ďalší možno chce niečo, čo mu oni nechcú dať, no on stále chodí *unovac, dojidac (še)* alebo *dopijac (še)*, *ucha ojidac*, niekedy až *kreu pic* (preto ho označujú slovami *pijokreuni* a *pijokreunič*<sup>44</sup>).

Niekoho môže k neželanému zdržiavaniu sa niekde viesť jeho prílišná zvedavosť, je *zvedavi jak stara baba/žena*.<sup>45</sup> Obšmieta sa, *zakukuje jak kukouka/kukolka* („kukučka“), *nacahuje karki* (aby lepšie videl), *nacahuje ucha* (aby lepšie počul). Stane sa aj, že sa niekto opováži *dulovac* („lašovať“) v cudzích veciach, a ak ho pri tom prichytia viackrát, označia ho expresívom *dulou*<sup>46</sup>, lebo je *dulouni jak (stari) pes*.

Najčastejšie to však nebývajú cudzí ľudia, ale slabo vychovaný, *ňeposluchomeni* („neposlušný“) malý *kvarni kvarňik*, hľadáci nejakú maškrtu, najmä ak o nej vie a *lakomi še* na ňu. O ňom sa povie, že je *lakomňik* alebo *lakomni* – *jak (taka) lakom'ut'a*<sup>47</sup>. Dieťa však treba v tomto držať skrátka,

<sup>41</sup> Mužský aj ženský gramatický rod.

<sup>42</sup> G pl. *grisu*, no na časti územia Zemplína je podoba *griz*, G pl. *grizu*.

<sup>43</sup> Zachytili sme len ako ženský gramatický rod, aj keď sa tak označí muž.

<sup>44</sup> Ženská podoba *pijokreunič*.

<sup>45</sup> Stále pomerne frekventované sú ustálené úsečné odpovede na niektoré otázky zvedavcov, napr. na otázku „kde je (niekto)“ možno odvrknúť *u skure* („v koži“, myslí sa svojej vlastnej) a na otázku „kam ideš“ – *do Čutej na bal* (zrejme ide o nejaký maďarský miestny alebo pomeštný názov, dnes už ťažko identifikovateľný).

<sup>46</sup> Ženská podoba *dulouňica*.

<sup>47</sup> Zachytili sme len ako ženský gramatický rod, aj keď sa tak označí muž.

aby si neskôr nepreberalo (v jedle aj v iných veciach), teda aby nebolo *vibridni*<sup>48</sup> ani *vidumni*, *vidumčivi*.

Keď sme už pri tom, základ *lakom-* má u nás pôvodne významy spojené len s nutkavou túžbou po niečom, nežičlivý človek bol kedysi<sup>49</sup> zásadne *skupi*, okrajovo aj *hamižni*, expresívne *skup(t)oš*, *skučkar*, *skurkar* i *skur(k)a*<sup>50</sup>, niekto, kto *sciska peneži*, *jak kebi mal sto šveti prežic*. O takých povedia, že *caloho šveta mu malo alebo za korunu bi hola valal obehla*. Na opačnom póle je ten, kto je *ščiri*, *reskir(ou)ni*, v niektorých kontextoch *gaval'ir*, teda *taki co i dušu bi (ci) dal*.<sup>51</sup> Niektoré porekadlá však upozorňujú, že ani so štedrosťou to netreba preháňať, lebo *chto bars ščiri*, *ta skoro oči/zubi viščiri* (a *chto skupi*, *ta ňe glupi*). Istí ľudia totiž považujú cudziu štedrosť za slabosť, ktorú môžu zneužiť. Nenadarmo sa vraví: „*puš*<sup>52</sup> *psa pod stul*, *viľeže/viskoči ci na stul*“ alebo „*daj psu/psoj paľec*, *chopi calu ruku*“, prípadne o nevďačníkoch: „*zrob žobrakoj dobre*, *osere ci plot*“ či „*kedz bida*, *ta do Žida*, *a kedz bidi ňit*, *ta ti*, *Židze*, *čit!*“ (variant: „*a kedz po bidze*, *cicho budz*, *Židze!*“).

A ak je niekto *skupi na slovo*, okrem nevýrazného (a viacznačného) *ci-chi* ho mohli označiť aj expresívnym *ňemi*, *ňemtavi*, zriedkavo aj *mumak*. Naproti tomu vravný človek je *bešedľivi*, (z)*hutorľivi* – *ma bešedi jak vodi* (t. j. veľa), zosmiešňujúco povedané *piski mu chodza jak (zasranej) krave ric*. Niekto *tag hutori*, *jak kebi uš konal* („dokonával, umieral“, teda príliš pomaly), a iný zas *meľe jak mľinok*, *sipe jak z mľiňka*, *jak z rukava* (čiže rýchlo). Kto sa neustále niečím vystatuje, je *chval'iric*, a kto má ku všetkému nejaké doplňujúce informácie, volajú ho *doložgrajcar*.<sup>53</sup>

O človeku s nezrozumiteľným rečovým prejavom sa povie, že *huhoce/huhota* alebo *bul'koce/bul'kota*. Kto nesprávne vyslovuje sykavky, je *šušľa-vi* alebo *priciska/priciskuje sebe (z jazikom)*, kto má problémy s hláskou *r*, je *trongotavi*, *trongoce/trongota*, a zajakavý človek je *zahakľivi*, *zahakuje še*.

<sup>48</sup> „*Naji še, vibridňik, jak budze lačni!*“

<sup>49</sup> Dnes už v tomto, pravda, možno najmä u mladších generácií pozorovať vplyv spisovnej slovenčiny.

<sup>50</sup> Zachytili sme len ako ženský gramatický rod, aj keď sa tak označí muž.

<sup>51</sup> Obetavý človek *i do ohňa bi skočil*.

<sup>52</sup> = pušť.

<sup>53</sup> Z výroku/opisu (*taki jak*) *doložgrajcar*, *budu dva*.

Na záver uvedieme ešte niekoľko slov, ktoré sa inam „nevpratali“. Nedôverčivý človek je *neverľivi*, solídny je *stajomni*. *Akuratni* je dôkladný, no v niektorých kontextoch to môže znamenať až puntičkársky, pričom toto slovo má aj druhý význam „odmeraný“. Ak niekto často mení svoju podporu, povedia o ňom, že *pri kim stojí, pri tim trime* („tomu nadfža“). Neporiadny človek v ničom *ňema šoru (aňi redu)*. *Ňemerkouni (co Ňemerkuje)*, čiže nepozorný *bi šednul i do houna* (eufemizačne *do torti*). Ak niekto (najmä dieťa alebo mladý človek) spôsobí nejakým hlúpym činom škodu, na to reaguje povzdych *ňeskoro ric bic, kedz še posrala*. Niečiu nerozhodnosť kritizuje opis (*je taka že*) *kus me pol'ub/podžub, kus me puš*.

Ako sa dodnes presviedčame, studnica našich nárečí je ešte stále neuveriteľne hlboká a výdatná. Dúfajme, že z nej budeme aj naďalej radi čerpať nielen my, ale aj mladšie generácie.